

साहित्यकार हरिहर पौडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मीनादेवी अधिकारी

क्याम्पस क्रमाङ्क : २२/२०६३-०६५
त्रि.वि.दर्ता संख्या. ९-२-२४०-७४९-२००२

नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
२०६९ / सन् २०१२

साहित्यकार हरिहर पौडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधनिर्देशक
विष्णुप्रसाद सापकोटा
उपप्राध्यापक

शोधार्थी
मीनादेवी अधिकारी

क्याम्पस क्रमाङ्क : २२/२०६३-०६५
त्रि.वि.दर्ता संख्या. ९-२-२४०-७४९-२००२

नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
२०६९ / सन् २०१२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनकी छात्रा मीनादेवी अधिकारीले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको साहित्यकार हरिहर पौडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

नाम	हस्ताक्षर
डा. नारायणप्रसाद खनाल प्राध्यापक एवं विभागीय प्रमुख	_____
विष्णुप्रसाद सापकोटा उपप्राध्यापक एवं शोधनिर्देशक	_____
गोविन्दराज विनोदी सह-प्राध्यापक	_____
बाह्यविशेषज्ञ	

मिति : २०६८/१२/३०

१२ अप्रिल २०१२

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

साहित्यकार हरिहर पौडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि छात्रा मीनादेवी अधिकारीले मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नु भएको हो । मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रबाट म पूर्णरूपमा सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/१२/३०

१२ अप्रिल २०१२

(विष्णुप्रसाद सापकोटा)

उपप्राध्यापक

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

कृतज्ञताज्ञापन

साहित्यकार हरिहर पौडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनको नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौ पत्रको पाठ्यांश परिपूर्तिका निमित्त तयार गरिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक विष्णुप्रसाद सापकोटाको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा अत्यन्त कार्यव्यस्तताबाट पनि यथाशक्य समय उपलब्ध गराई आत्मीयतापूर्वक मलाई समुचित निर्देशन दिनुभएकोमा सर्वप्रथम म शोधनिर्देशक आदरणीय गुरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु तथा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालज्यूप्रति पनि म कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै यस शोधपत्र तयारीको क्रममा अमूल्य सल्लाह, सुझाव दिएर सहयोग गर्नु हुने आदरणीय गुरु डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्ने कामदेखि लिएर शोधपुछका क्रममा आफ्नो समय दिई पूर्ण सहयोग गर्नुहुने साहित्यकार डा. हरिहर पौडेल तथा उहाको परिवारप्रति म हार्दिक आभारी छु । यसका अतिरिक्त लेखन कार्यका निमित्त सदैव हौसला एवम् प्रेरणा दिई सहयोग पुऱ्याउने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागका सम्पूर्ण गुरुहरू तथा वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय तथा प्रशासनका सहायक प्रशासक शिवप्रसाद पोखरेलप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा मलाई हरपल सहयोग, सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्ने श्रीमान् अनिल रेग्मी, बुबा श्री विष्णुप्रसाद अधिकारी, दाजु श्री रुद्रप्रसाद अधिकारी, भाइहरू राजु अधिकारी, मंत्री अधिकारी, प्रधान अधिकारीप्रति कृतज्ञ छु । त्यस्तै लेखन कार्यको लागि विशेष अभिप्रेरणा दिने मेरी आमा श्रीमती रूपादेवी अधिकारीप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसका अतिरिक्त यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा प्रत्यक्ष-परोक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण महानुभावहरूका साथै यस शोधपत्रलाई शुद्धसाग समयमै टङ्कण गरिदिनुहुने 'सी' कम्युनिकेशनका टङ्कणकर्ता राजेन्द्र ढकाललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

मिति : २०६८/१२/१०

मीनादेवी अधिकारी

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको सङ्क्षेपीकृत रूप यसप्रकार छ :

आइ.एस्सी.	इन्टर अफ साइन्स
उपप्रा.	उपप्राध्यापक
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एम.एस्सी.	मास्टर अफ साइन्स
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
चि.सा.प.	चितवन साहित्य परिषद्
चौ.सं.	चौथो संस्करण
डा.	डाक्टर
तृ.सं.	तृतीय संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नि.	निर्देशक
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पिएच.डी.	डक्टर अफ फिलोसफी
पृ.	पृष्ठ
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
बि.एड.	ब्याचलर अफ एजुकेशन
बी.एस्सी.	ब्याचलर अफ साइन्स
भ.न.पा.	भरतपुर नगरपालिका
भू.पू.	भूतपूर्व
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम संवत्
संस्क.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक

विषयसूची

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय

शीर्षक	पृष्ठ
१.१ शोधविषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	५
१.६ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	५
१.७ सामग्रीसङ्कलन र शोधविधि	५
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५

परिच्छेद : दुई

साहित्यकार हरिहर पौडेलको जीवनी

शीर्षक	पृष्ठ
२.१ पृष्ठभूमि	८
२.१.१ जन्म	८
२.१.२ बाल्यकाल र शिक्षादीक्षा	९
२.१.३ वैवाहिक र पारिवारिक स्थिति	१०
२.१.४ आर्थिक अवस्था र पेशा	११
२.१.५ कार्यक्षेत्र प्रवेश र निरन्तरता	१२
२.१.६ सामाजिक क्षेत्रमा संलग्नता	१५
२.१.७ रुचि र भ्रमण	१५
२.१.८ सम्मान र पुरस्कार	१६
२.१.९ जीवन दर्शन	१७
२.२ निष्कर्ष	१७

परिच्छेद : तीन
साहित्यकार हरिहर पौडेलको व्यक्तित्व

शीर्षक	पृष्ठ
३.१ पृष्ठभूमि	१९
३.१.१ बाह्य व्यक्तित्व	१९
३.१.२ आन्तरिक व्यक्तित्व	२०
३.१.२.१ कवि व्यक्तित्व	२१
३.१.२.२ कथाकार व्यक्तित्व	२२
३.१.२.३ मुक्तककार व्यक्तित्व	२७
३.१.२.४ नियात्राकार व्यक्तित्व	२८
३.१.२.५ गजलकार व्यक्तित्व	२९
३.१.२.६ वार्ताकार व्यक्तित्व	२९
३.१.२.७ जीवनी लेखक व्यक्तित्व	३०
३.१.२.८ समीक्षक व्यक्तित्व	३०
३.१.२.९ अनुवादक व्यक्तित्व	३०
३.१.२.१० सम्पादक व्यक्तित्व	३०
३.१.२.११ कोशकार व्यक्तित्व	३१
३.१.२.१२ प्राध्यापक व्यक्तित्व	३१
३.१.२.१३ सामाजिक व्यक्तित्व	३१
३.१.२.१४ राजनैतिक व्यक्तित्व	३२
३.१.२.१५ वैज्ञानिक व्यक्तित्व	३२
३.२. निष्कर्ष	३२

परिच्छेद : चार

हरिहर पौडेलको साहित्ययात्राका क्रममा देखिएका प्रमुख प्रवृत्ति चरण विभाजन

शीर्षक	पृष्ठ
४.१ प्रेरणा र प्रभाव	३३
४.२ आगमन र लेखनको विकासक्रम	३३
४.२.१ पूर्वार्द्ध	३४
४.२.२ उत्तरार्द्ध	३५
४.३ निष्कर्ष	३७

परिच्छेद : पाच

साहित्यकार हरिहर पौडेलका प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन

शीर्षक	पृष्ठ
५.१. विषय प्रवेश	३९
५.२ इतिवृत्त कथासङ्ग्रह (२०५१) को अध्ययन	३९
५.२.१ सुनसान	३९
५.२.१.१ संरचना	३९
५.२.१.२ शीर्षक	३९
५.२.१.३ कथावस्तु	४०
५.२.१.४ पात्र	४०
५.२.१.५ संवाद	४०
५.२.१.६ परिवेश	४०
५.२.१.७ उद्देश्य	४०
५.२.१.८ भाषाशैली	४०
५.२.१.९ दृष्टिबिन्दु	४१
५.२.२ विप्लव	४१
५.२.२.१ संरचना	४१
५.२.२.२ शीर्षक	४१
५.२.२.३ कथावस्तु	४१
५.२.२.४ पात्र	४१
५.२.२.५ संवाद	४२
५.२.२.६ परिवेश	४२
५.२.२.७ उद्देश्य	४२
५.२.२.८ भाषाशैली	४२
५.२.२.९ दृष्टिबिन्दु	४२
५.२.३ पौडी	४३
५.२.३.१ संरचना	४३
५.२.३.२ शीर्षक	४३
५.२.३.३ कथावस्तु	४३
५.२.३.४ पात्र	४३
५.२.३.५ संवाद	४४
५.२.३.६ परिवेश	४४

५.२.३.७	उद्देश्य	४४
५.२.३.८	भाषाशैली	४४
५.२.३.९	दृष्टिबिन्दु	४४
५.२.४	मास तमाम	४४
५.२.४.१	संरचना	४४
५.२.४.२	शीर्षक	४४
५.२.४.३	कथावस्तु	४५
५.२.४.४	पात्र	४५
५.२.४.५	संवाद	४५
५.२.४.६	परिवेश	४५
५.२.४.७	उद्देश्य	४५
५.२.४.८	भाषाशैली	४५
५.२.४.९	दृष्टिबिन्दु	४६
५.२.५	उमेरहरू	४६
५.२.५.१	संरचना	४६
५.२.५.२	शीर्षक	४६
५.२.५.३	कथावस्तु	४६
५.२.५.४	पात्र	४७
५.२.५.५	संवाद	४७
५.२.५.६	परिवेश	४७
५.२.५.७	उद्देश्य	४७
५.२.५.८	भाषाशैली	४७
५.२.५.९	दृष्टिबिन्दु	४७
५.२.६	जागिर	४८
५.२.६.१	संरचना	४८
५.२.६.२	शीर्षक	४८
५.२.६.३	कथावस्तु	४८
५.२.६.४	पात्र	४८
५.२.६.५	संवाद	४९
५.२.६.६	परिवेश	४९
५.२.६.७	उद्देश्य	४९
५.२.६.८	भाषाशैली	४९
५.२.६.९	दृष्टिबिन्दु	५०

५.२.७ बेसहारा	५०
५.२.७.१ संरचना	५०
५.२.७.२ शीर्षक	५०
५.२.७.३ कथावस्तु	५०
५.२.७.४ पात्र	५०
५.२.७.५ संवाद	५१
५.२.७.६ परिवेश	५१
५.२.७.७ उद्देश्य	५१
५.२.७.८ भाषाशैली	५१
५.२.७.९ दृष्टिबिन्दु	५१
५.२.८ र ऊ आज पनि आएन	५२
५.२.८.१ संरचना	५२
५.२.८.२ शीर्षक	५२
५.२.८.३ कथावस्तु	५२
५.२.८.४ पात्र	५२
५.२.८.५ संवाद	५३
५.२.८.६ परिवेश	५३
५.२.८.७ उद्देश्य	५३
५.२.८.८ भाषाशैली	५३
५.२.८.९ दृष्टिबिन्दु	५४
५.२.९ अभिमन्यू	५४
५.२.९.१ संरचना	५४
५.२.९.२ शीर्षक	५४
५.२.९.३ कथावस्तु	५४
५.२.९.४ पात्र	५५
५.२.९.५ संवाद	५५
५.२.९.६ परिवेश	५५
५.२.९.७ उद्देश्य	५५
५.२.९.८ भाषाशैली	५५
५.२.९.९ दृष्टिबिन्दु	५५
५.२.१० इतिवृत्त	५५
५.२.१०.१ संरचना	५५
५.२.१०.२ शीर्षक	५६

५.२.१०.३ कथावस्तु	५६
५.२.१०.४ पात्र	५६
५.२.१०.५ संवाद	५६
५.२.१०.६ परिवेश	५७
५.२.१०.७ उद्देश्य	५७
५.२.१०.८ भाषाशैली	५७
५.२.१०.९ दृष्टिबिन्दु	५७
५.२.११ कारण	५७
५.२.११.१ संरचना	५७
५.२.११.२ शीर्षक	५७
५.२.११.३ कथावस्तु	५८
५.२.११.४ पात्र	५८
५.२.११.५ संवाद	५८
५.२.११.६ परिवेश	५८
५.२.११.७ उद्देश्य	५८
५.२.११.८ भाषाशैली	५९
५.२.११.९ दृष्टिबिन्दु	५९
५.२.१२ रहस्य	५९
५.२.१२.१ संरचना	५९
५.२.१२.२ शीर्षक	५९
५.२.१२.३ कथावस्तु	५९
५.२.१२.४ पात्र	५९
५.२.१२.५ संवाद	६०
५.२.१२.६ परिवेश	६०
५.२.१२.७ उद्देश्य	६०
५.२.१२.८ भाषाशैली	६०
५.२.१२.९ दृष्टिबिन्दु	६०
५.२.१३ बाटो र विचार	६०
५.२.१३.१ संरचना	६०
५.२.१३.२ शीर्षक	६१
५.२.१३.३ कथावस्तु	६१
५.२.१३.४ पात्र	६१
५.२.१३.५ संवाद	६१

	५.२.१३.६ परिवेश	६१
	५.२.१३.७ उद्देश्य	६१
	५.२.१३.८ भाषाशैली	६१
	५.२.१३.९ दृष्टिबिन्दु	६२
५.३	निष्कर्ष	६२
५.४	कालो उज्यालो लघुकथासङ्ग्रहका कथाहरूको सङ्क्षिप्त अध्ययन	६३
	५.४.१ द्रौपदी	
	६३	
	५.४.२ भोलि	६३
	५.४.३ अर्को विश्वामित्र	६३
	५.४.४ भोक र भगवान	६४
	५.४.५ बाघ र शहर	६४
	५.४.६ सम्बन्ध	६४
	५.४.७ इज्जत	६५
	५.४.८ आफ्नाहरू	६५
	५.४.९ अन्धा र हात्ती	६५
	५.४.१० यता र उता	६६
	५.४.११ यथार्थ र विभ्रम	६६
	५.४.१२ पुरस्कार	६६
	५.४.१३ हतप्रभ	६६
	५.४.१४ भित्रिकुरा	६७
	५.४.१५ सर्प	६७
	५.४.१६ उपहार	६७
	५.४.१७ अभिनेता	६७
	५.४.१८ सोंच	६८
	५.४.१९ रूप	६८
	५.४.२० रूपान्तरण	६८
	५.४.२१ रिपोर्ट	६८
	५.४.२२ नियति	६९
	५.४.२३ यथावत	६९
	५.४.२४ चस्मा	६९
	५.४.२५ लुङ्गी	७०

५.४.२६ पैतृक सम्पत्ति	७०
५.४.२७ मलामी	७०
५.४.२८ एक रातको शहर	७१
५.४.२९ स्थिति	७१
५.४.३० प्रतिक्रिया	७१
५.४.३१ सेता दात	७१
५.४.३२ मूल्य	७२
५.४.३३ राजनीति	७२
५.४.३४ मानव अधिकार	७२
५.४.३५ प्रश्न	७३
५.४.३६ निरन्तर	७३
५.४.३७ रातको गहिराइ	७३
५.४.३८ अन्धो युग	७४

५.४.३९ समुद्र	७४
५.४.४० हल्ला	७४
५.४.४१ जादुगर	७४
५.४.४२ वरदान	७५
५.४.४३ बाटो र विचार	७५
५.४.४४ नेता र जनता	७५
५.४.४५ क्रम	७५
५.४.४६ सम्पर्क	७६
५.४.४७ परिवेश	७६
५.४.४८ जिन्दगी	७६
५.४.४९ सार्थक	७७

५.४.५०	शब्दकोश	७७
५.४.५१	पलायन	७७
५.५	निष्कर्ष	७८
५.६	अनुभ्रम प्रतिभ्रम कथासङ्ग्रहको अध्ययन	७९
५.६.१	पोखरी	७९
५.६.२	डटकम	७९
५.६.३	फेहरिस्त	८०
५.६.४	ऋतुकाल	८१
५.६.५	नायक	८२
५.६.६	तेस्रो दृश्य	८३
५.६.७	अकूत	८४
५.६.८	शृङ्खलाहीन	८५
५.६.९	यात्रान्त	८६
५.६.१०	आत्महत्याको प्रश्न	८६
५.६.११	फिर्ता	८७
५.६.१२	सुनसान बस्तीका विध्वस्त सपना	८८
५.६.१३	गिद्ध	८९
५.६.१४	खिया	९०
५.६.१५	शब्द	९१
५.६.१६	शहिद र सत्ता	९१
५.६.१७	ढुङ्गाको शहर	९२
५.६.१८	प्रतिक्षा	९३
५.६.१९	युद्ध	९४
५.६.२०	जहाजहा नारायणीले चुमेको छ	९४
५.६.२१	माइक्रोबोट्स	९५
५.७	निष्कर्ष	९६
५.८	नोबेल पुरस्कार विजेता साहित्यकारहरू	९७-१३८

परिच्छेद : छ
उपसंहार तथा निष्कर्ष

६.१	परिचय	१३९
-----	-------	-----

६.२	परिच्छेद एकको निष्कर्ष	१३९
६.३	परिच्छेद दुईको निष्कर्ष	१३९
६.४	परिच्छेद तीनको निष्कर्ष	१३९
६.५	परिच्छेद चारको निष्कर्ष	१३९
६.६	परिच्छेद पाचको निष्कर्ष	१४०
६.७	समग्र निष्कर्ष एवम् उपसंहार	१४०

सन्दर्भसामग्रीसूची

(क)	प्रमुख सन्दर्भग्रन्थसूची	१४३
(ख)	सहायक सन्दर्भपुस्तकसूची	१४३
(ग)	सन्दर्भपत्रिकासूची	१४४

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट क)	शोधनायकका सम्बन्धमा जानकारी राख्ने विभिन्न व्यक्तिहरूसाग सोधिएका प्रश्नावली	१४५
परिशिष्ट ख)	हरिहर पौडेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षक शोधपत्र सम्पन्न गर्नका लागि शोधार्थीबाट अन्तर्वार्ता लिइएका विशिष्ट व्यक्तित्वहरूको नामावली	१४५